

МИЛЕНА Ж. ЖИКИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

РЕЗУЛТАТИ НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА ДР САЊЕ ЛАЗАРЕВИЋ РАДАК

Sanja Lazarević Radak, *Otkrivanje Balkana*, Pančevo: Mali Nemo, 2013, 224 str.; 21 cm. – (Biblioteka Nova Evropa)

„Граничност Балкана има и симболичке аспекте и особине маргиналног простора... У том смислу, реч је о ’ничитој земљи као недефинисаној зони на којој се све стапа и меша... Говор о Балкану као мешавини различитих култура, раса, језика, обичаја присутан је... од самог његовог ’откривања у деветнаестом веку и провлачи се до данас... служећи као нека врста... објашњења учесталости конфликта на њему.”

Балкан. Епицентар свих недаћа и место сусрета свих цивилизација. Полуострво највећих страдања, голготе и егзодуса. Тло на коме су се укрштали путеви византијске политике, формирале балканске државице и место оријента неколико векова. Подручје на коме су вођена два балканска и у истом броју светска рата. Место успона и падова, сјаја и немаштине, најкраће речено: позорница империјалних планова. Међутим, и поред далеке и богате прошлости ауторка студије *Откривање Балкана* Сања Лазаревић Радак покреће хипотезу о колонијалној откривености Балкана у XIX веку „... када је Велика Британија била у империјалном успону; када су у Србији подизани устанци, а Османско

¹ milenazikic85@gmail.com

Рад је примљен 22. августа 2014, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. септембра 2014.

царство било у постепеном опадању. Чињеница о успону једног западног и опадању једног источног царства произвела је потребу да се до тада непознати делови Европе истраже и учртају у мапу света”.

У Предговору књиге [5–7] ауторка је забележила: „Ова монографија заправо... говори о времену када је текст о Балкану доживео експанзију, када су се књиге о њему продавале у завидним тиражима... Балкан у који се на час враћамо времепловом дугим непуних двеста година, траје и данас. Он је остао забележен у симболичким мапама и начину мишљења. Овај повратак у деветнаести век, то треба и да посведочи.” Наравно, сва сазнања презентована у студији постала су транспарентна захваљујући пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” Балканолошког института САНУ, који финансира Министарство науке и просвете Републике Србије, док је издавачка кућа Мали Немо рукопис о Балкану учинила доступним широј читалачкој публици.

„Уколико се има у виду бројност студија о представљању Балкана, с правом се може запитати шта је о њему остало недоречено, или чему још једна књига која тематизује представе о њему... Стога, у овој књизи настојим да понудим одговоре на питања: зашто нам Балкан до данас делује 'колонизовано'; да ли је и зашто уклопив у оквире постколонијалне теорије иако никада није био колонизован у физичком и административном смислу и најзад, зашто се до данас о њему... говори у терминима граничности, нецивилизованости, дивљине, одсуства поштовања демократских принципа” – записаће ауторка у Уводу књиге [9–14]. Иначе, одговоре на постављена питања можемо пронаћи на приближно 230 страница организованих у тринаест поглавља (*Балкан у теорији; Путописи и доба откривања; Путопис у историјском контексту; Скица за слику Балкана; Интервенционистичка пракса и фантастична географија; Дружачији свети: симболичка нечишћена и инверзија европских вредности; Освајачи и освојени: репродуковање репрезентација; Они, други, неслични: балкански карактери; Сиварности границе; Сиварности као фикција: производња и непрошња тематика о Балкану; Географија рата; Сиваре представе о новом веку: репродукција сиверности, трансформација слике и улога интернализације; Завршна разматрања*), док *Discovering the Balkans* [211–214], као и Списак примарне и секундарне литературе [215–224] представљају завршне текстове у монографији.

Студију посвећену Балкану потписује научна сарадница Балканолошког института Српске академије наука и уметности,

уредница часописа „Свеске”, по вокацији доктор наука интердисциплинарних студија антропологије, ауторка монографије „На ираницама Оријента”, Панчево, 2011. и учесница бројних међународних конференција, Сања Лазаревић Радак. Наведени подаци проналазе своје место на последњој страници књиге насловљеној: *Белешка о аутору* [225].

Прва три поглавља [15–47] (*Балкан у теорији; Путопис и доба ошкривања; Путопис у историјском контексту*), писана су са аспекта историје и откривају значење оријентализма и балканизма. У складу са наведеним, ауторка дефинише оријентализам као критичку студију о Балкану. „Наиме, етикета 'оријенталан', или 'источњачки', користи се изнутра у балканским земљама... Онај ко је означен као 'оријенталан', нужно се сматра културно 'инфериорним', чиме се даље разумева као политички немоћан, неспособан и недорастао цивилизацији.” Такође, сазнајемо да путописи о Балкану отпочињу записима из Беча, Будимпеште, Београда, Бугарске, Грчке и Турске. Податак вредан пажње односи се на име Балканског полуострва тј. чињеницу да је све до почетка XIX века Балканско полуострво било безимено, по речима Сање Лазаревић Радак. Назив Балкан се често почео користити током XIX века и то за означавање подручја нових земаља које ће остати иза Турске у Европи. Осим тога, у другој половини XIX века, енглески путници говоре о Балкану као о европоцентричном производу док Сања Лазаревић Радак о Балкану XIX века бележи: „Деветнаести век је време динамичних политичких и културних промена, мењања граница и уписивања значења у просторе. За Балкан, деветнаести век је доба Источног питања, период када он престаје да фигурира тек као османски посед на симболичким рубовима Европе, постајући простор вредан нових територијалних прерасподела, преговора, па чак и отворених сукоба.”

Балкан, као место сусрета Истока и Запада, постаје алармантно и кључно подручје у политици Велике Британије и Русије отварањем Источног питања. Наиме, велика игра усмерена ка остварењу империјалних планова између Велике Британије и Русије и њихове заинтересованости за контролисање Централне Азије и преузимање богатих империјалнихседа Османског царства добија свој ток на подручју Балкана кроз читав XIX век. На неколико страница Лазаревић Радак промишља у историјском духу: „... Балкан постаје важан колико и колонијални посед јер мора остати проходан за једну од две империје. Уосталом, он је наследство Османског царства које убрзано нестаје.” Дакле,

као што се може уочити, интересовање за Балкан расте у тренутку изумирања болесника на Босфору, интезивнијих побуна балканских народа, као и услед пораста апетита политичких и трговачких интереса Аустроугарске и Русије са Великом Британијом, Француском, Пруском и Италијом. Осим тога, Берлински конгрес ће створити увертиру наступајућим догађајима у тек долазећем XX веку, али и одредити позицију Балкана за четири деценије. Чињеница која побуђује на промишљање јесте сазнање да Балкан после конгреса у Берлину доживљава политички успон и постаје потребнији свету.

Балкан у списима европских путника постаје доминантан у XIX веку и то ће бити централна тема четири наредна поглавља (*Скица за слику Балкана; Инјервенционистичка љакса и фантастична географија; Друјачији свей: симболичка нечистиоћа и инверзија евројских вредности; Освајачи и освојени: рејродуковање рејрезенцијација*). Наиме, списи који се односе на прву половину XIX века садрже податке о Балкану који је на рубу егзистенције, као и о животу који се своди на рад у пољу, чување стоке и организовање бројних прослава. Осим тога, у перцепцији западних истраживача акценат се усмерава на пејзаж, природне ресурсе и економски потенцијал. Бројни путописи указују на стање сиромаштва, дух оријентализма, позиционираност полуострва на рубу Европе, као и масу нецивилизованих људи, односно, Балкан постаје синоним дивљег, примитивног, опасног и мрачног. Друга половина XIX века профилише политику Балкана у правцу политичке сфере, па у складу с тим и списи носе другачију поруку. Амерички истраживач и извештач Томас Форестер 1857. године записаће у свом путопису: „Шта би се све могло учинити када би ову плодну земљу заузео предузимљиви господар Запада.” Критички осврт на записе западних путописаца показује идентичну перцепцију о Балканској пуштоши (у свим путописима полуострво се пореди са Африком и приказује као крај Европе, које је потребно цивилизовати, искористити, односно укључити у Европу, а непросвећено становништво усмерити ка ренесанси) и указује на чињеницу да „На Балкану нема европских институција, мудрости, богатства.” Иначе, за путнике Европе Балкан је Оријент, због призора који се срећу на подручју Босне и Херцеговине (покривене жене, мушкарци са турданима, високи минарети, базари).

У осмом поглављу (*Они, друји, неслични: балкански каракџери*) ауторка ће свим балканским народима посветити неколико параграфа (Бугари, Албанци, Црногорци, Босанци, Срби). На основу

презентованих записа можемо уочити да је Србин у перцепцији разних путописаца виђен на другачији начин. Међутим, исто тако можемо уочити да већина списатеља о Србима пише и на потпуно идентичан начин када је у питању њихова примитивност и лукавство (као најјача наслеђена особина оријента), док су „одсуство осећања за јединство и слогу главна обележја у енглеским и америчким популарним и квазинаучним текстовима” посвећеним Србима. Наравно, овакви записи су последица историјске прошлости Балкана, али и његове позиционираниости. Подсећања ради, капија Истока и Запада била је узрок великих сукоба и балканским народима одређивала судбину неколико векова. Осим тога, становници границе били су војници Истока и Запада, док је Балкан постао место окупљања источних цивилизација и укрштања бројних обичаја. Правећи компарацију између свега предоченог и рационалног Лазаревић Радак констатује:

„Балкан се приказује као Оријент у наговештају или место којим влада Османска империја и тако преноси елементе своје културе постајући нека врста... Истока у границама европског континента.”

Приводећи своје истраживање крају, ауторка пише у контексту историје последња два поглавља (*Географија раиџа; Сџаре ѓредсџаве у новом веку: рејродукција сџереџиџиџа, џџрансформаџиџа слике и улоџа инџернализације*). Мисаона разматрања Сање Лазаревић Радак указују да невоље на Балкану постају уочљиве читавом свету крајем XIX века, у тренутку када Балкан постаје централна позорница светске политике, односно циљна мета у империјалној политици „моћника”. Буре барута Балкан постаје у XX веку, а у складу са описом и подручје конфликта и ратова. Балкански народи постају „компликовани Балканци” за све путописце и посетиоце балканских земаља. „Многи путници ће се и у двадесетом веку сложити да Балкан није део Европе – најцивилизованџег континента, без обзира на увид у географске карте.” Осим тога, предочени XIX век ауторка књиге тумачи као најплодоноснији и најдужи век у новијој историји Србије и српског народа. „У дугом деветнаестом веку који је трајао од Француске револуџије, па све до коначног слома Османског царства, настала је политичка мапа модерног Балкана. Независне државе су замениле пет векова стару царевину, а балкански народи су својим устанцима делом помогли рушењу последњих остатака ове творевине.” Сарајевски атентат представља крај XIX века и у истом тренутку наговештава почетак још крвавијег XX века, који остаје турбулентан у свим де-

ценијама, о чему сведоче и деведесете године, у којима је Балкан приказан као простор злочина и несреће.

Резултати научних истраживања др Сање Лазаревић Радак показују да је „Балкан као и друга недовољно позната, ’неоткривена’, подручја био подвргнут реторици уобичајеној за империјално извештавање – ’нецивилизовани’, ’мрачни’, ’заостали’ део света којем ће Запад донети светлост цивилизације... Стицајем историјских околности Балкан је био подручје недоступно европским путницима све до почетка деветнаестог века. Ретки путници, махом, дипломате, долазили су на Балкан уколико би политичке прилике захтевале преговоре са османским властима... Балкан је за путнике био опасно подручје јер на њему ништа није гарантовало безбедност... У том смислу, откривање Балкана било је откривање једног дела Османског царства које се сматрало истрошеном и превазиђеном феудалном творевином. Балкан у енглеском и америчком путопису фигурира... као пут који води ка очувању колонија и репродукује неке колонијалне особине. Балкан у деветнаестом веку постаје... место које је требало учинити проходним... Уколико је овај рудни део Европе требало да обезбеди пролаз ка колонијама на Истоку према њему се односило као према земљи која се мора поседовати.”

„Постављање наизглед апсурдних питања о томе ’где се Балкан налази’, ’ко смо ми’, ’да ли смо део света’, ’јесмо ли у Европи’, тек су нека од усмерених и писмених наративних сведочанстава о трауматичном искуству ’искључености’ Балкана са политичке позорнице до XIX века, али и интезивније присутности у XX веку.” Заиста, Балкан постаје извор и неисцрпна тема, али и вечита инспирација многим истраживачима још од XIX века. Иначе, мишљења смо да је студија Сање Лазаревић Радак пружила нови, до сада неафирмисани, приступ Балкану. Да подсетимо, „непознат” и „неоткривен” руб Европе тј. Балкан у XIX веку бива у зениту империјалних планова Запада и Истока и у истом тренутку у фокусу прво бележака, а затим и монографије посвећене европском Балкану.

На крају остаје да се запитамо: Да ли смо на почетку XXI века успели да пронађемо себе, односно, да се ослободимо колонијалног стања и кренемо у правцу вредном нас самих? Такође, ово јесте тема вредна промишљања и пропитивања, а у истом тренутку и одличан изазов вредан нове студије.